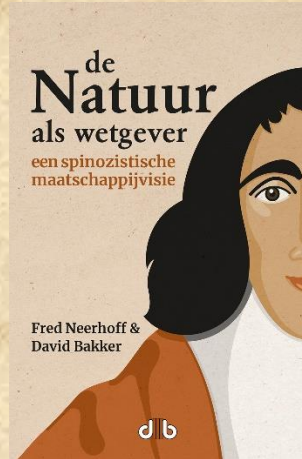

DE NATUUR ALS WETGEVER

Een Spinozistische maatschappijvisie

Op 13 april 2024 hadden wij tijdens het 10-jarig jubileumsymposium van de Spinozakring Soest een primeur. De auteurs Fred Neerhoff en David Bakker hielden die dag hun boek *De Natuur als Wetgever, een Spinozistische maatschappijvisie* ten doop.

Op de achterflap staat:

Benedictus Spinoza (1632-1677), filosoof van de vrijheid, was zijn tijd ver vooruit toen hij de Bijbel niet langer als het woord van God beschouwde maar als een gewoon boek ontmaskerde, geschreven door mensen van vlees en bloed. Maar hoe de moraal te funderen als heilige boeken niet langer heilig zijn? Door de Natuur te leren kennen en begrijpen, aldus Spinoza.

Dit boek schuift westerse beschavingsiconen als de godsgelovigen Erasmus en Kant terzijde en zet daar de realisten Machiavelli en Spinoza voor in de plaats. Vanuit dit perspectief komt een breed scala aan onderwerpen aan de orde zoals religie, politiek, religieus terrorisme, mensen- en dierenrechten en economie.

Op de eerste bladzijde na het titelblad staat de uitspraak uit het Theologisch Politiek Traktaat van Spinoza: “Vissen zijn door de natuur bestemd tot zwemmen en de grote om de kleine op te eten. En daarom nemen de vissen met het hoogste recht van de natuur bezit van het water en eten de grote de kleine op.”

Klinkt hier al meteen de beloofde maatschappijvisie door?

Ik ben benieuwd.

In het voorwoord (blz. 11 – 15) wordt daar al meteen mee begonnen.

De oorlog tussen Oekraïne en Rusland en tussen Israël en Gaza, alsmede de opwarming van de aarde en de dreiging van nieuwe virusepidemieën scheppen een sfeer van crisis en onveiligheid en vormen de aanleiding om het westerse denken opnieuw tegen het licht te houden. Het is niet zonder reden dat de wereldvermaarde en gezichtsbepalende filosoof Spinoza (1632 – 1677) hierin een belangrijke rol in speelt. Ook hij leefde in een turbulente

tijd van oorlogen, het rampjaar 1672 en pestepidemieën en zijn antwoorden op al die onzekerheden vormen tot op de dag van vandaag een bron van inspiratie.

1. Wat is religie?

(blz 15 – 30)

Aangezien Spinoza de natuur gelijkstelt aan God, begint dit hoofdstuk met de vraag: *wat is religie?*

De basis van religie is de behoefte om greep te krijgen op het leven, maar mondt soms uit in starre opvattingen, die voor geen enkele reden vatbaar zijn, zoals bijvoorbeeld de complottheorieën. In de klassieke oudheid was religie meer van maatschappelijke betekenis en betekende het verbondenheid met de medemens. In het jodendom was het juist van politieke betekenis. In het christendom betekende het naast gemeenschapszin ook waarheidsliefde.

Echter elk godsgeloof of godsdienst is een uiting van religie, maar niet alle religies hebben betrekking op godsgeloof of godsdienst.

Ongelovigen geloven niet in het bovennatuurlijke, maar hebben wel het besef dat ze deel uitmaken van de mensheid als geheel. Agnosten zeggen dat ze niet in het bestaan van God geloven, maar het ook niet zeker weten en atheïsten zijn er van overtuigd dat God niet bestaat. Baruch Spinoza (1632 – 1677) trok de onsterfelijkheid van de ziel en de goddelijke oorsprong van de Joodse bijbel in twijfel en stelde God gelijk aan de natuur. Hij heeft echter altijd ten zeerste bestreden dat hij een atheïst was, en probeert die aantijging dan ook in zijn Theologisch Politiek Traktaat te ontzenuwen. Maar ondanks dat hij in het eerste boek van zijn Ethica een gezuiverd beeld van God geeft, werd dit boek in 1678 door de Staten van Holland als *prophhaen, atheïstisch ende blasphemant* verboden. Hij fileert de bijbel bladzij voor bladzij, ontdoet haar van alle bijgeloof en laat zien dat de wonderen gewoon natuurkundige verschijnselen zijn. In zijn Ethica stelt hij vast dat religie een filosofisch waarheidsstreven en niet een godsgeloof is. Voor hem bestaat er ook geen vrije wil, maar is alles het gevolg van een daaraan voorafgaande oorzaak. Dit wordt door recent neuropsychologisch onderzoek ondersteund. Het toont aan dat ons handelen al aanvangt voor wij ons daarvan bewust worden, iets waarvan de reclamewereld dankbaar gebruik maakt.

2. Humanisme en atheïsme

(blz 31 – 42)

Michel Montaigne (1533 – 1592) was de eerste die in zijn *Essays* essentiële levensvragen stelden en daarmee de grondlegger was van het moderne humanisme, dat ver na de Verlichting een breed maatschappelijk draagvlak kreeg en pas na de Tweede Wereldoorlog echt tot bloei kwam. Het humanisme is gestoeld op twee gedachten:

1. Alle mensen zijn gelijkwaardig en
2. Elke levensbeschouwelijke positie, ook een godsdienstige, is mensenwerk.

Binnen het humanisme heeft de mens de plaats van God ingenomen. Maar ondanks dat wil een humanist geen atheïst genoemd worden. Men denkt al snel dat een atheïst het verschil niet weet tussen goed en kwaad, maar zij wijzen er dan op dat moraal geen goddelijke maar een sociale en biologische oorsprong heeft en hanteren De Gulden Regel, die al sinds de 7^e eeuw voor Christus bestaat: “Behandel anderen zoals je zelf door hen behandeld wil worden, wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet en heb je naaste lief als jezelf”. Dat deze regels ook in de bijbel staan deert de atheïst niet, want hij weet net als Spinoza, dat de bijbel door mensenhanden is geschreven en niet door God.

3. Spinozisme, de filosofie van Kant en Aziatische religies.

(blz 43 – 60)

Spinozisme.

Om tot een goed leven te komen moet men via de zuivere rede inzicht in de natuur verwerven. Hiervoor zijn drie soorten kennis nodig.

1. De Verbeelding. Kennis door horen zeggen. Hier passen de complottheorieën bij.
2. De Rede. Kennis verworven door systematisch redeneren.
3. De Intuïtie. Kennis via onmiddellijk inzicht.

Spinoza gaat uit van de conatus, de drang tot zelfbehoud waarbij men primair gedreven wordt door zijn instincten, die hij affecten noemt. Positieve affecten zoals blijheid versterken de conatus, negatieve zoals droefheid schaden deze. Levenskunst is volgens Spinoza om de affecten door middel van de rede gunstig te beïnvloeden. Wie handelt volgens de rede is vrij van externe dwang. Een negatief affect kan men bedwingen door er een sterker positief affect tegenover te zetten, waardoor men een psychische staat van onafhankelijkheid en blijmoedigheid bereikt en men zich bevrijdt van het knechtschap van zijn driften. Na driehonderdvijftig jaar spelen deze inzichten nog steeds een belangrijke rol in het hedendaagse emotieonderzoek.

Volgens Spinoza is iets moreel goed als het je eigenbelang, je conatus, versterkt zonder daarbij het algemeen belang van de groep, de samenleving uit het oog te verliezen. Eigen belang of conatus is echter geen egoïsme, want dat heeft geen oog voor anderen. Zijn belangenmoraal is in wezen een uitwerking van De Gulden Regel. Betutteling en bevoogding is hem vreemd. Hij gaat steeds uit van de naar onafhankelijkheid strevende, kritische mens. Spinozisme gaat uit van de gehele werkelijkheid omvattende Natuur, terwijl het humanisme vertrekt vanuit de mens als zelfstandig koninkrijkje binnen de Natuur.

Spinoza versus Kant

De filosofische systemen van Spinoza en Kant zijn volgens de auteurs als water en vuur. Pogingen om die twee te verzoenen, o.a. door Leo Polak (1880 – 1941) zijn nimmer gelukt. Hoewel Kant zelf geen enkele interesse toonde in Spinoza, werd hij daar tegen de achtergrond van de Pantheïstenstrijd wel mee geconfronteerd omdat Lessing, Goethe en von Herder door Spinoza werden geïnspireerd en beïnvloed. Kants filosofie wordt gekenmerkt door “das Ding an Sich”. Er bestaat een noumenale wereld, een buiten de mens bestaande wereld waar alle objecten op zich zelf bestaan (Ding an Sich) en een fenomenale wereld, de kenbare zintuigelijke wereld. De auteurs verduidelijken dit met het voorbeeld van boerenkool. Het fenomeen boerenkool bestaat in onze geest als mentale voorstelling. De grondslag van de boerenkool is echter “iets” een “Ding an Sich”, en die ware aard van de boerenkool zullen wij nooit kennen. (Dit neigt een beetje naar de Ideeënwereld van Plato).

Het tweede strijdpunt tussen Spinoza en Kant is De Vrije Wil.

Volgens Spinoza biedt het natuurwetenschappelijke, deterministische wereldbeeld geen ruimte voor de vrije wil. Omdat de fysische natuurwetten volgens Kant geen gelding hebben, doet hij een beroep op het bovennatuurlijke en schept hiermee ruimte om het bestaan van menselijke vrijheid, een transcendentale morele God en de onsterfelijkheid van de ziel aan te nemen. Kants moraaltheorie berust volledig op aannames over het noumenale domein en heeft daarmee geen enkele wetenschappelijke basis. Hoe kan een moraal, gebaseerd op het bovennatuurlijke dan seculier zijn, zoals humanisten Kants zedenleer bestempelen?

In twee andere essays houdt Kant er zowel een racistische als seksistische theorie op na.

Het witte ras is superieur en de man staat hiërarchisch boven de vrouw, die allen dom zijn. En hoewel hij op hoge leeftijd zijn racistische opmerkingen staakt, heeft hij ze nimmer verworpen.

Zijn filosofie staat dus aan alle kanten haaks op die van Spinoza. De Duitse filosoof Friedrich Nietzsche (1844 – 1900) haalt enige decennia later het belang van Kants rede dan ook radicaal onderuit.

Aziatische religies

Hindoeïsme

Hindoeïsme is een van de oudste gevestigde religies. Hindoe is afgeleid van het Perzische woord voor rivier en verwijst naar de Indus. Het kent vele goden, die allen verschijningsvormen zijn van de god Brahman. Men gelooft in reïncarnatie. Net als het spinozisme ontkent het hindoeïsme een moreel absolutisme.

Boeddhisme

Hun stichter is Boeddha, de Verlichte, een gereïncarneerde Hindoe. Door goed en sober te leven kun je uit de vicieuze cirkel van reïncarnaties stappen en de hoogste staat van geluk, de Nirwana bereiken. Net al bij de spinozisten speelt bij de boeddhisten het in juiste banen leiden van emotionele aandoeningen een centrale rol met één fundamenteel verschil; waar bij Spinoza 'begeerte' inherent is aan de conatus, wijzen boeddhisten elke wijze van genotsbeleving af. Daarnaast gelooft een spinozist niet in reïncarnatie. Dood is dood.

Confucianisme

Dit geloof ontstond in China.

Net als Christus was Confucius een rondreizende leraar, die dialogen met zijn leerlingen voerde. Bij hem gold ook De Gulden Regel. Het is een vorm van agnosticisme met een universele moraal.

4. Religie als politiek machtsmiddel

(blz 61 – 68)

Religieuze gevoelens zijn het krachtigste middel waarover politiek machtshebbers kunnen beschikken om hun politieke doelen te verwezenlijken. Ze hebben daarmee goud in handen om hun politieke idealen waar te maken. Degene die daar dankbaar gebruik van heeft gemaakt is Nicolo Machiavelli (1469 – 1527). Spinoza's leermeester Franciscus van de Enden noemde Machiavelli "een zeer scherpzinnige Oordelaer en Observateur". Spinoza was zelf ook een groot bewonderaar van hem en schreef in zijn Politiek Traktaat dat Machiavelli een voorstander was van de vrijheid en heilzame raadgevingen heeft geformuleerd om haar te beschermen, maar pleitte in datzelfde werk net als zijn leermeester wel voor een democratisch staatsbestel. Voor zowel Spinoza als Machiavelli was het doel van de staat de vrijheid, maar moesten er omwille van ieders veiligheid wel grenzen worden gesteld aan het menselijk handelen. Hij pleitte dan ook voor een scheiding van kerk en staat en een seculiere rechtbank. Het belangrijkste werk van Machiavelli is zijn postuum uitgegeven *Il Principe*, De Heerser, waarin hij beschrijft hoe heersers het best politieke macht kunnen verwerven en vasthouden. Een goede heerser kon volgens hem beter gevreesd dan geliefd zijn. Hij vond geestelijken charlatans en zwendelaars, die meer roem verleende aan nederige dan aan actieve, zelfbewuste mensen.

5. Politieke ideologieën

(blz 69 – 90)

Politieke ideologieën beogen maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen.

Liberalisme

Liberalisme is ontstaan bij de Engelse filosoof John Locke (1632 – 1704). Mensen hebben natuurlijke rechten op leven, vrijheid en bezit en het is de taak van de Staat deze rechten te beschermen. Voor zowel Locke als Spinoza geldt vrijheid dus als het ultieme doel van de Staat. Zowel Locke als Kant beriepen zich daarbij tevergeefs op de rede, omdat zoals Spinoza terecht zegt, mensen geen rationele wezens zijn. Een van de belangrijkste kenmerken van liberalisme is *voortgang*. John Stuart Mill (1806 – 1873) vond het een plicht van de mensen om omstandigheden te creëren om voortgang te bevorderen, zowel technisch-wetenschappelijk als moreel. Daarbij was hij net als Kant een voorstander van het bevorderen van de welvaart door kolonisatie.

Marxisme

Marxisme is een visie op de machtsdynamiek tussen kapitaal en arbeid en gebaseerd op het werk van Karl Marx (1818 – 1883) en een humanitaire beweging die streeft naar lotsverbetering van loonafhankelijken. Zijn hele leven heeft hij gestreden tegen de uitbuiting van de sociaaleconomische klasse. Hij was een uitgesproken voorstander van georganiseerde actie en oprichter van *De Eerste Internationale*, een onafhankelijke tegenmacht van de almachtige kapitalisten. Hij zag in zijn onderzoekingen een patroon van vaste regelmaat in de opkomst en ondergang van de sociale klasse en meende dat onder zeer bepaalde maatschappelijke condities het proletariaat de staatsmacht kon overnemen om zich als nieuwe eigenaar van de productiemiddelen te vestigen. Een vorm van communisme dat echter later in de Sovjet Unie onder Stalin tot een bureaucratische dictatuur leidde.

Communisme

Communisme streeft naar gemeenschappelijk eigendom en economische gelijkheid, waarbij kapitalisten hun bezittingen moeten delen met andere minder bedeelde. De door Lenin opgerichte éénpartijstaat de Sovjet Unie werd na zijn dood door Stalin omvergeworpen en veranderde in een regime met fascistische trekjes, waarin onderdrukking en geschiedvervalsing de boventoon voerden. Uiteindelijk viel de Sovjet Unie in 1991 onder Gorbatsjov uiteen. Dit gold niet voor China waar Mao als totalitaire heerser nauwe banden had onderhouden met Stalin. Ondanks dat onder diens wrede optreden miljoenen doden vielen wordt hij nog altijd door de meesten Chinezen vereerd. Na diens dood greep Deng de macht met zijn *Opendeurpolitiek* en wordt door zijn opvolgers nog steeds het staatskapitalisme voortgezet.

Fascisme

Deze politieke beweging ontstond in Italië onder Benito Mussolini (1883 – 1945). Er heerste in Italië na de Eerste Wereldoorlog een politieke chaos, waarbij gewapende knokploegen het vooral gemunt hadden op de vakbonden. Mussolini bundelde die knokploegen tot een fascistische beweging, waarbij hij met een aantal linkse agendapunten de arbeiders voor zich probeerde te winnen, maar deze in wezen elk democratisch machtsmiddel zoals stakingen ontnam. Het bleek dus een gewelddadige, seculiere politieke ideologie te zijn.

Het verschil met communisme is dat bij fascisme de kapitalisten hun bezittingen wel mogen behouden.

Nazisme

Deze politieke ideologie is nog vele malen kwaadaardiger van fascisme en kwam tot ontwikkeling onder Adolf Hitler (1889 – 1945). Het meest opvallende hierin is het vernietigende racisme. Het blanke Duitse ras was superieur en moest van zwakkere niet-blanken gezuiverd worden, waarbij vooral het Joodse volk het moest ontgelden, maar daarnaast ook de Roma, de Sinti, homoseksuelen, Jehova-getuigen en gehandicapten en leidde tot een concreet vernietigingsprogramma. Hiermee staat buiten kijf dat de mens, overeenkomstig met Spinoza's observaties, zich net als andere dieren laten leiden door zijn instincten en driften en niet door zijn verstand. Hoe kon het anders dat rationeel denkende Duitsers en vooraanstaande wetenschappers zich zo tot het nazisme konden bekeren?

De politieke positie van Spinoza

Spinoza was wel zo realistisch om te erkennen dat de overgrote meerderheid van de mensen niet leeft volgens de rede. In zijn TTP komt duidelijk naar voren dat de politieke invloed van de kerk de grootste destabiliserende factor is. De beste staatsvorm was in zijn ogen de democratie, want staatszaken mogen nooit in handen van één individu worden gelegd. De grondslag hierin, ontleende hij vermoedelijk aan Johan de la Court. Zie: <https://www.spinozakringsoest.nl/files/Boekbespreking-De-Radicale-Republiek-van-Arthur-Weststeijn.pdf>. Diens koppelingsbeginsel werkte hij nader uit door staatszaken als wetgeving en uitvoering niet in handen van één individu te leggen, maar over diverse overheidsorganen te verdelen. Daarnaast is een goede opvoeding essentieel voor een redelijk samenleving.

6. Religieus geïnspireerd terrorisme

(blz. 91 – 102)

Religieuze politieke ideologieën kunnen inspireren tot terrorisme.

De wortels van het huidige islamitisch terrorisme

Terrorisme is bij uitstek het wapen van machtelozen, afhankelijk van diens politieke ideologie en ontstaat uit onvrede. In het westen nam de islamitische terreur toe na de Iraanse revolutie in 1979. In Europa kwam hij pas goed op gang in 1988 met de doodsb bedreiging aan Salman Rushdie met zijn roman *De Duivelsverzen*. Zijn vertaler werd vermoord en zijn uitgever na een aanslag gewond. In 2001 vond de aanslag op het World Trade Centre in New York plaats dat de geschiedenis inging al *nine-eleven*, in 2015 werd de redactie van het weekblad *Charlie Hebdo* vermoord en in datzelfde jaar vond het bloedbad in de concertzaal *Bataclan* plaats. In ons land werden Pim Fortuyn en Theo van Gogh vermoord en moest Hirsi Ali onvrijwillig in ballingschap. Sinds het heersen van Khomeini's fatwa gaat er in het westen een golf van bloedige aanslagen rond en heerst er een angstcultuur.

De islamitische cultuur kent geen Verlichting, waar de rede en de scheiding van kerk en staat centraal stond. In tegenstelling tot Jezus, die alleen een religieuze leider was, was Mohamed zowel een religieuze, als politieke en militaire leider. Islamitische fundamentalisten zien deze drie eigenschappen als de enige juiste manier van leven. Zij zien de westerse moderniteit als bron van decadentie en onreinheid die met alle middelen moet worden bestreden.

7. Spinoza en de moderniteit

(blz blz 103 – 118)

De eerste aanzet tot de Verlichting was de wetenschappelijke revolutie, in gang gezet door Galileï, Copernicus en Isaac Newton en in Nederland door René Descartes, die het middeleeuwse Aristotelische-Thomistische wereldbeeld verwierp en verving door het mechanistische, strikt causaal door natuurwetten geredigeerde wereldbeeld. Zijn dualisme, lichaam en geest zijn twee aparte substanties, werd door de kerk omarmd, omdat zij daar de rol van God in zagen, maar werd door Spinoza onverschrokken veranderd in het monisme, lichaam en geest zijn één. Tien jaar na Spinoza's dood bevestigde Isaac Newton dat in zijn hoofdwerk. Spinoza's monisme, die het bovennatuurlijke ontkende, ging dwars tegen de standenmaatschappij van destijds in en trok daarmee het kleed onder de voeten van de macht van de kerk en de aristocratie weg en zorgde voor een gezagscrisis. Het was Pierre Bayle (1647 – 1706) die Spinoza's filosofie nationaal en internationaal op de kaart zette. Andere Spinoza aanhangers waren de broers de la Court, Abraham Cuffler en Adriaan Koerbagh. Bij Spinoza staat niet de godsdienstige verdraagzaamheid centraal, maar pleitte hij voor radicale politieke hervormingen, zoals het terugdringen van de macht van de geestelijkheid op de staat, de directe democratie en de vrijheid van denken en meningsuiting. Zijn ideeën dat politieke autoriteit de instemming van het volk behoeft, klinken door in de Amerikaanse Onafhankelijkheids Verklaring van 1776 van Thomas Jefferson, die alle boeken van Spinoza in zijn boekenkast had staan.

8. Over moraal en recht

(blz 119 – 134)

Positief recht versus Natuurrecht

Naast het positief of gemeenschappelijk recht staat het natuurrecht.

Natuurrecht bestond al in de Griekse oudheid met name bij de Stoa. Bij hen beschikte de mens over een aangeboren Rechte Rede, waarmee ze goed en kwaad konden onderscheiden. Een pasgeboren kind neigt instinctief naar de conatus en stuurt die tijdens zijn ontwikkeling bij tot de natuurlijke impuls om de belangen van anderen te dienen.

Het christelijke natuurrecht wordt teruggevoerd tot de wil van God. Thomas van Aquino werkt dat uit in zijn *Summa Theologia*.

Spinoza's natuurrechtdenken komt naar voren in zijn TTP en TP. Natuurrecht staat bij hem gelijk aan de werking van de fysische natuurwetten en daarmee aan de macht van de gehele natuur. Het zijn bij hem geen zedenwetten. De weg die voert naar samenwerking en staatsvorming is bij hen een natuurlijk proces dat voortvloeit uit de werking van het natuurrecht. Hierbij wordt opnieuw zijn visie besproken dat de macht in de handen van de soeverein moet worden gegeven om de veiligheid van de samenleving te waarborgen.

In de 19^e eeuw verlies het natuurrecht zijn terrein en moet het plaats maken voor het positief recht. Moraal en maatschappelijke opvattingen fungeren als communicerende vaten.

De vrije wil is de hoeksteen van wat moreel en juridisch verantwoordelijk of strafbaar is. Voor Spinoza was belonen en straffen noodzakelijk om maatschappelijk gewenst gedrag te genereren.

9. Mensen en dierenrechten

(blz 135 – 149)

Door John Locke namen Verlichtingsdenkers uit de 18^e eeuw steeds meer de stelling in dat mensen universele rechten hadden. Hoewel dit een vorm van wensdenken is, is het een krachtig politiek drukmiddel, wat na WO II vorm kreeg in *De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens*. Die kan echter niet los worden gezien van de opkomst van de VS als dominante wereldmacht, wat werd bevestigd met het *Internationaal Monetair Fonds* en *De Wereldbank*, waarbij de dollar de belangrijkste munt ter wereld werd. Uiteindelijk bleek het internationaal recht echter de grootheden niet te verbinden. Dit sluit aan bij Spinoza's notie dat ook in internationale verhoudingen het recht van de sterkte geldt.

Protagoras stelde dat de mens de maat is van alle dingen. Het christendom gaat daarin een stap verder door de mens als de kroon op de schepping te zien. Spinoza ruilde dat in voor het ontologische idee dat de mens een onderdeel is van de natuur. Later liet Charles Darwin zien dat de mens een door biologische mutaties geëvalueerd dier is, die zich laat leiden door zijn affecten in plaats van door de rede.

In zijn *Animal Liberation* stelt de Australische Peter Singer dat mensen slecht zijn en menselijke dieren slachtoffers zijn. Bij hem is het minimaliseren van dierenleed zowel in de veehouderij als daarbuiten het centrale thema van zijn praktische dierenethiek, waaraan de belangen van het mensdier volledig ondergeschikt zijn. Hij vergelijkt het leven van een chimpansee, varken of hond met een mentaal ernstig gehandicapt kind of met een vergevorderd stadium van seniliteit. Deze visie is behalve verwerpelijk ook geheel onverenigbaar met Darwins evolutietheorie die voor *alle* levensvormen geldt. Bij hem is het overlevingsbelang het belang van *alle* soorten, waarbij het consumeren van en het beschermen tegen niet-soortgenoten een onderdeel is van zijn 'struggle for live'. (vergelijk Spinoza's conatus).

Iets is moreel goed of slecht als daar het meerderheidsbelang mee gediend is.

Dierenactivisten hebben een inconsistente redenering. Volgens hen mogen mensen om te overleven geen dieren eten, maar een arend mag om te overleven wel een haas opeten. En die haas wil net zo graag overleven als die arend.

Onnodig dierenleed is in niemands belang, maar wie bepaalt wat onnodig leed is?

Voedselbehoefte, maar ook de noodzaak voor het ontwikkelen van een cruciaal vaccin (corona) of medicijn zijn verdedigbare omstandigheden voor het overlevingsbelang van het mensdier en is hierin leidend.

Een heel ander perspectief is echter dat intensieve veehouderij de kans op viruspandemieën vergroot (vogelgriep, blauwtong) en samen met de broeikasuitstoot een verwoestende impact heeft op het klimaat. Volgens de auteurs is de oplossing hiervoor de ontwikkeling van kweekvlees. Dan hoeft er geen levend wezen meer te worden gedood of pijn te lijden.

10. Over economie

(blz 149 – 179)

De Schotse filosoof Adam Smith is het onderwerp van het promotieonderzoek van David Bakker.

Dit hoofdstuk is dan ook gewijd aan diens economisch denken.

Smith is de grondlegger van de economie als menswetenschap. De belangrijkste pijlers voor de welvaart zijn:

1. Arbeidsdeling

2. Kapitaalvorming
3. Ontwikkeling van de landbouwgrond
4. Economische vrijheid.

Bij arbeidsdeling vervaardigt ieder zijn eigen specialiteit en ruilt via de geldstroom zijn product met een ander zijn specialiteit. Dit mondde uiteindelijk uit in industriële massaproductie, dat enerzijds tot een toenemende welvaart leidde, maar anderzijds ook tot geestelijke afstomping. Charley Chaplin beeldde dat treffend uit in de film *Modern Times*. Door het productieoverschot uit de arbeidsdeling vangt de kapitaalvorming aan met daaruit voortvloeiend het ondernemerschap. Daarbij bevordert het doen van investeringen de welvaart.

Adam Smith had weinig op met het eerstgeboorterecht van de adellijke landheren en pleitte voor de verdeling van de grond onder meerdere kinderen. Dit zou het productief gebruik stimuleren, omdat ieder mens zijn eigen materiële omstandigheden wil verbeteren, wat leidt tot meer welvaart voor iedereen. Echter kooplieden en ondernemers zijn er voortdurend op uit om concurrentie te beperken en monopolies te vestigen. Zonder overheidsmaatregelen zal er dan ook geen harmonie van belangen tot stand kunnen komen.

Spinoza doet in zijn PT dan ook voorstellen om door toepassing van zijn koppelingsbeginsel belangen institutioneel te kanaliseren.

Hierna volgt een uitgebreide uitleg wat er wordt verstaan onder de klassiek economie (eigen ondernemerschap en de vrije markt zonder overheidsbemoeienis) en neoliberalisme (de overheid waarborgt de bestaansvoorwaarden van de vrije markt).

Een belangrijk kenmerk van neoliberalisme is ontkenning dat inkomen onverdiend is. Als iemand ergens voor wil betalen is het blijkbaar de moeite waard en belasting op kapitaal is een onaanvaardbare inbreuk op het eigendomsrecht, wat neigt naar het natuurrecht van John Locke. Spinoza's opvatting hierin is dat men pas in een staatsverband kan beslissen wat tot het bezit van de ene of de andere behoort.

Onaantastbaarheid van privébezit betekent ook dat op kwijtschelding van schulden een taboe berust, want uitstaande schulden zijn voor kredietverstrekkers immers bezit. Een zeldzaam geval hierin betrof de grootschalige kwijtschelding van het leeuwendeel van Duitslands binnenlandse schulden in 1948 als onderdeel van de Marshalhulp, waardoor de economie in West-Duitsland kon worden hersteld.

Onder Ruud Lubbers nam de liberalisering van de financiële markten een aanvang en kwam na 2001 de weg vrij voor het ontstaan van financiële conglomeraten. Gewone banken en investeringsbanken fuseerden, wat een reeks financiële schandalen met andermans vermogen op gang bracht.

Beide auteurs geven een uitgebreid overzicht van de werkwijze hiervan en van het pensioenfinancieringssysteem. Tevens wordt de inkomensongelijkheid van na de tweede wereldoorlog besproken en het industrieel en financieel kapitalisme.

Nawoord van de auteurs

blz 179 – 181)

Het uitgangspunt van Spinoza's *Ethica* is dat er niets anders is dan de Natuur.

De mens staat niet centraal, maar is een integraal onderdeel van de Natuur. In de hiermee corresponderende visie op de samenleving is de eerste levensimpuls (*conatus*) zowel in politiek als persoonlijk opzicht de drijvende levenskracht. Daarom leggen de auteurs meer nadruk op de factor macht dan op het wensdenken en staan volgens hen Machiavelli en

Spinoza in hun maatschappijvisie hoger aangeschreven dan Erasmus en Kant.

Ook geven zij de voorkeur aan een ruime belangenafweging dat leidt tot een evenwichtig klimaatbeleid voor mens en dier. Zij tekenen aan dat de politieke rol van het gevestigde godsgeloof tegenwoordig vervangen lijkt te worden door complotdenkers en influencers, aan wie wetenschappelijke kennis ontbreekt.

En de stem van een enkele superrijke aandeelhouder heeft meer maatschappelijke invloed dan die van een hele bevolkingsgroep.

De samenleving heeft dus strijdvaardige internationale arbeiders en consumentenorganisaties nodig.

Resume

De beide auteurs gaan in alle hoofdstukken uitgebreid in op de geschiedenis en op alle filosofen die in de daarin behandelde onderwerpen een rol spelen. Dat kan niet allemaal in deze recensie worden verwerkt.

Maar het maakt dit boek juist zeer aanbevelenswaardig om te lezen.

Ikzelf heb er heel veel van geleerd.

© *Gonny Pasman – Sakkers*

Mei 2024

David Bakker is zelfstandig gevestigd financieel specialist en publicist. Hij bereidt momenteel als gastonderzoeker aan Tilburg University een promotie-onderzoek voor over het politiek-filosofische denken van de Schotse verlichtingsfilosoof Adam Smith.

Fred Neerhoff was als gepromoveerd elektrotechnisch ingenieur en toegepast wiskundige jarenlang actief op het gebied van onderwijs en onderzoek. Verder studeerde hij enige jaren psychologie, was vakbondsbestuurder en leidde verschillende onderwijs- en onderzoeksgroepen. Momenteel is hij met pensioen en een vrij gevestigd publicist. In 2017 verscheen zijn *'De Erasmus-mythe, Een kritische beschouwing'* bij uitgeverij Aspekt.